

»Wimban ser bättre ut än hon smakar«

Bland de insjöfiskar som finns upptagna i SLU Artdatabankens senaste rödlista återfinns två karpfiskar – asp och vimma – som båda placeras i kategorin "Nära hotad". Vimman är en spännande art vi fortfarande vet väldigt lite om.

.....
TEXT: CARL-JOHAN MÅNSSON & INGVAR SVANBERG

Medan aspen *Leuciscus aspius* uppmärksamats på olika sätt under senare år, bland annat genom att 1994 utnämnas till landskapsfisk för Uppland (Svanberg 2006), är vimman *Vimba vimba* mera förbisedd. Förr var den åtminstone lokalt känd och var under lekperioden föremål för fångst. När exempelvis Lars Roberg, professor i medicin vid Uppsala universitet och med ett omvittnat intresse för fiskar, i juni 1712 passerade Svanberga gästgiveri i Roslagen berättade en bonde för honom att "Wimban leeker nu" och avsåg förhållandena i och vid sjön Erken (Roberg 1913).

Uppenbarligen var vimman en välkänd fisk för 1700-talets roskarlar. Bondens utsaga bär vittnesmål om

äldre tiders goda iakttagelseförmåga rörande den biologiska närmiljö som han var avhängig av för sin försörjning. Lekfisk innebar mat på bordet. Naturforskaren Peter Artedi uppger i ett bevarat manuskript från 1734 att arten på svenska kallas *wimba* och påträffades i Mälaren och Fyrisån (Haili & Pietsch 2020). Även Linné var förtrogen med vimman från Uppland. I en föreläsning på 1740-talet räknade han upp *wimba* bland fyra karpfiskar (också asp, björkna och id) som han menade alla var "Svenska fiskar, som äro obekanta hos utlänningen". De "fångas i Mälaren", lägger han till (Lönnerberg 1913).

På Linnés tid då insjöfisket spelade en väsentlig roll i den lokala hushållningen kunde vimman säkert köpas på torget i centrala Uppsala. Under 1700-talet upprätthöll

Månsson, C.-J. & Svanberg, I. 2022. »Wimban ser bättre ut än hon smakar« – Fauna & flora 117(1): 2–7.

bondebefolkningen ett intensivt intresse även för det som rörde sig under vattnets yta. Fiskarnas lekvandringar var förstås särskilt viktiga att hålla reda på, eftersom det gav möjlighet till en givande fångst och tillgång till färsk fiskråvara i ett annars ganska ensidigt cerealierbaserat kosthåll. Karpfiskarnas betydelse för proteinförsörjningen var länge stor.

Föribedd och okänd

I dag är det få som har några närmare erfarenheter av denna intressanta karpfisk. Det är tveksamt om särskilt många upplänningar ens känner till den. Möjligen är det enstaka sportfiskare som är bekanta med vimman. Till skillnad från aspen har den inte fått någon uppmärksamhet i media. På SLU Artdatabankens hemsida (december 2021) kan man läsa att i Sverige påträffas vimman ”lokalt i skärgårdsvatten, rinnande vatten och sjöar längs ostkusten – från Hälsingland till östra Skåne – samt i Väneren och Nordre älv”. När fiskeribiologen Rudolf Lundberg i slutet av 1800-talet inventerade Sveriges insjöfiskars utbredning med hjälp av bl.a. frågelistor menade han att arten också fanns i norrbottniska sjöar, vilket sannolikt var en missuppfattning på grund av namnförväxling med andra arter (Lundberg 1899).

När Carl-Johan var 15 år gammal metade han upp en liten fisk i Svartån i Östergötland. Han beundrade fisken som såg lite udda ut. Det visade sig vara en vimma. Individerna var endast 25 cm långa men var en god artrepresentant med sitt utdragna nosparti. Det var första mötet med arten, och sedan dess har Carl-Johan fascinerats av familjen karpfiskar, Cyprinidae, dit vimman hör (Månsson 2012). Han har mött den många gånger, som rom, yngel och vuxen i skilda vatten; nära kusten, ett stycke upp i åarna och högre upp i vattensystemen.

Arten finns i flera olika miljöer, men det är i mångt och mycket en okänd fisk för de flesta. Ingvar, med sina ungdomserfarenheter av fiskfaunan i Möckeln i Karlskoga, delar Carl-Johans fascination för karpfiskar (Svanberg 1983). Han lärde emellertid inte känna vimman i Värmland och blev därför mäkta förvånad, närmast skeptisk, när han läste att den skulle kunna finnas i Möckeln. Men visst kan det vara så. Kunskapsluckorna om vimman är nämligen fortfarande stora. Den har troligen funnits på fler platser jämfört med dagens kända förekomster, och det är säkert flera samverkande fakto-

♦ Fig. 1. Uppland har flera viktiga vattendrag med vimma *Vimba vimba*. Denna vimma, en hona, fångades i ett av de mindre vattendragen. Foto: Carl-Johan Månsson

Fig. 2. Ett årsyngel av vimma *Vimba vimba*, ca 50 mm långt, från Ljungbyån i Småland. Elfiske kan vara en bra metod att använda för att inventera yngelstadier. Foto: Carl-Johan Månsson

rer som gjort att vimman minskat i antal. Här vill vi försöka sammanfatta vad som är känt om vimman, dess nutida och historiska utbredning samt ekonomiska och kulturhistoriska betydelse.

Utseende och biologi

Vimman är silverfärgad och har röda fenbaser. Den blir upp till ca 50 cm lång. Maxvikten är ca 1,5 kg. Hannen har en spektakulär lekdräkt och vimman har därför rentav kallats Europas praktfullaste sötvattensfisk (Wiklund & Ottosson 2020).

Vimman är en utpräglat bottenätande fisk där snäckor, insektslarver, kräftdjur och maskar utgör viktig föda. Tillväxten är långsam; sin första lekvandring gör den vid cirka sex års ålder då den är runt 25 cm lång. Vimman är likt laxen trogen sin å där den lekt, och vandrande fiskar är kapabla till rejäla hopp för att passera forsar och mindre vattenfall (Kullander m.fl. 2012).

Vimman leker i maj-juni vid strömsatta partier i åarna, dit den vandrar upp i stim från kusten eller från sjöar. Rommen fästes på grus och sten, ofta finns vegetation i närheten (Månsson 2019). Ibland kan ett stort antal individer observeras på lekplatserna. Efter leken lämnar lekfisken platsen snabbt och ynglen sprider ut sig

Fig. 3. Hane av vimma. Notera karakteristiskt utdraget nosparti. Illustration: Linda Nyman, ur Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna

efter att de har kläckts. Vimman återvänder till samma vattendrag där den föddes, på samma sätt som laxfiskar. I och med att vimman kan söka sig högt upp i vattendrag visar dess närvaro att det är fria vandringsvägar. Vimman finns i likhet med andra karpfiskar, såsom färna och id, på strömsatta partier, ofta med god tillgång till skugga och död ved (Månsson 2018). Den kan därför ses som en indikatorart, och ofta finns värdefulla stormusslor och annan biologisk mångfald i närheten.

Namnet vimma och andra benämningar

I Sverige har vimman varit känd under flera namn. Vanligast har varit *vimba* respektive *vimma*. Formen *vimba* finns belagd sedan 1556 (Teitt 1894), medan *vimma* är känt sedan 1671, enligt belägg i SAOB (2017). Dialektformen *vimba* är östsvensk, och det är den benämningen som Linné bosatt i Uppsala var förtrogen med. Hans vän Peter Artedi skriver också *wimba*, likaså gör Lars Salvius i sin Upplandsbeskrivning 1749, där det heter att ”uti Skärgården eller Salt-Siön, tagas Gäddor, Id, Vimbor”. Linné håller ännu i *Fauna Svecica* (1761) fast vid det uppländska *wimba*. Benämningen *vimba* är även känd från Västerås. I Uppsalatrakten har den också kallats *gråvimma* (Lilljeborg 1891). Även i de finlands- och estlandssvenska bygderna kallades den *vimba*.

Etymologiskt är ordet *vimba/vimma* av okänt ursprung. Möjligen kan det komma från finskans *vimpa* (Saxén 1895), vilket dock är ”mycket ovisst”, enligt etymologen Elof Hellquist (1939).

Nu är emellertid fiskbeteckningen *vimma* mångtydigt, vilket gör det knepigt om man vill ”rätt” bestämma fiskens identitet utifrån vad den kallas. Einar Lönnberg (1907) uppger i en kommentar till de svenska ryggradsdjurens vetenskapliga namn att ”Vimma eller vimba är ett namn, som utom för denna art flerstädes användes för vissa sikformer och äfven för vanlig löja vid kusten af Norrbotten. På grund häraf ha oriktiga uppgifter om vimmans utbredning och förekomst insmugit sig i litteraturen”. Redan Linné uppmärksammade denna förväxling, när han 1746 i Dalsland antecknade att ”Ånims-Wimma kallades en fisk, som till myckenhet fångades i denna sjö, och eljest är ganska sällsynt. Ingen må tro, att han är samma slags fisk, som på andra ställen kallas Wimma, och alltså et slags *Cyprinus*, utan han är en *Coregonus* eller Sik av et quarters längd” (Linnaeus 1747). Det var alltså siklöja som kallades vimma i dalsländska Ånimmen. Benämningen finns tydligen kvar i Ånimmen. Numera firas i augusti Vimmans dag i Ånimskog med nyfångade, storvuxna siklöjor som lo-

kalbefolkningen kallar vimmor. Lokal stolthet över en specifik dialektal fiskbeteckning värd att fira.

En spännande aspekt av Linnés vetenskapliga namngivning av fiskar är att han latiniserade dialektala, svenska benämningar som vetenskapligt artepitet. Han tycks ha hämtat benämningarna från Uppland, kanske rentav från fiskmånglarna på Fyris torg. Sålunda fick asp, björkna, id och vimma heta likadant på latin. Fortfarande heter asp *Leuciscus aspius*, björkna *Blicca bjoerkna*, id *Leuciscus idus* och vimma *Vimba vimba*. Det uppländska dialektordet *vimba* har alltså konserverats i både släktnamn och artepitet för vimman som ett minne från Linnés tid (Svanberg 2016).

I likhet med många andra insjöfiskar har vimman flera lokala namn. I Blekinges kusttrakter var den känd som *särt* eller *särta* (Nilsson 1855), vilket är ett lån från tyskans *Zährte* (sannolikt inlån från kasjubiskans *certa* eller polskans *syrt*). Andra benämningar är *strävling*, belagt från Källandsö vid Vänern och *ådrägel* från Dalsland (Nilsson 1855). Vimma kallades ibland *stam* i Vänern (Wetterling 1904). I Värmland har den fått heta *gök* eller *gökpanka* (Cederström 1910). Dess karakteristiska utseende har gett den dess namn *nosvimma* (Nilsson 1855). I Svenska Akademiens ordbok anføres ytterligare ett par lokala namn för vimma, vilka dock är tveksamma, nämligen *solk* från Piteå efter Linné 1732 och *simpa* i Norrbottens kustland efter Abraham Hülphers 1785. Det är närmast att beteckna som spökord, eftersom vimman knappast förekom i dessa trakter.

Nuvarande utbredning

Vimmans nuvarande utbredning sträcker sig från östra Skånes och Blekinges kuster österut längs Östkusten

Fig. 4. Curt Lindhës bok ”Mina sjöar” finns beskrivningar av vimmans lekvandring i Storån, Söderköping. Stadens ynglingar fångade vimma med händerna. Detta foto är från Söderköping och visar lämpliga lekplatser för vimman.

Foto: Carl-Johan Månsson

Fig. 5. Ett av landets mest intressanta sjöbestånd med vimma finns i Bulsjöans vattensystem mellan Kisa och Ydrefors, uppströms sjön Sommen.

upp till Hälsingland. Vidare finns den i Vänernområdet och i Östergötland. Kända vatten är Tidån och Lidån som rinner ut i Vänern, Ljungbyån och Alsterån i Småland, Roxen och Svartån i Östergötland, Testeboån och Gavleån i Gävle. Dalälven och Lötån är lite mer nordliga vatten med vimma (Kullander m.fl. 2012).

Arten finns i några få sjöbestånd. Ett av dessa, och ett av landets mest intressanta, är Svarstorpasjön i Bulsjöans vattensystem uppströms Sommen. I den mindre sjön, som är av mesotrof karaktär, finns förutom vimma även sutare, sarv, abborre, gädda och ål. Beståndet av vimma är relativt stort och provfisken har visat att det finns olika årsklasser (Månsson 2012). Vimman nyttjar här en sträcka av Bulsjöån för sin lek.

Nutida uppgifter från västra Sverige är få förutom Vänernvattnen. August Wilhelm Malm (1877) uppger dock att vimman då och då fångades i Göta älv, vid Göteborg, särskilt under maj och juni, men att den var tämligen sällsynt. Han hade inte heller hört något särskilt namn för arten.

Svår att inventera

Vimman är svår att undersöka genom ordinära provfisken; i alla fall visar ett stort antal kustprovfisken få fångade individer. I nämnda Svarstorpasjön visade provfiske ändå relativt många vimmor i fångsten, vilket kan indikera att beståndet där är ovanligt rikt. Andra metoder som kan fungera bra är elfiske och notdragning efter yngre stadier eller visuell kontakt om man kan pricka in lektiden.

Med utmaningar inom inventeringsteknik och då vimmans yngel snabbt tycks sprida ut sig är kunskapen

liten om hur vimmans reproduktionsframgång är. Carl-Johan har vid flera tillfällen under senare år stött på årsungar av vimma vid elfiske nära lekplatserna och tror att metoden i många fall kan fungera bra.

Minskning i en del vatten

Vimman har minskat i antal i flera vatten. I några för vimman viktiga kustmynnande vattendrag i Småland och Blekinge ses numera inte lika stora grupper som observerades på 1980- och 90-talen. Dalälven håller ett gott bestånd, men i Forsmarksån och Olandsån har arten minskat. I Uppland finns den också i Tämnaån. Sedan 2010 är vimman rödlistad i kategorin NT, Nära hotad.

Ett nationellt åtgärdsprogram är under framtagning, där även id ingår. Många fiskbestånd har förändrats märkbart under de senaste 20 åren, inte minst på ostkusten där karpfiskbestånden var betydligt större för 30 år sedan. Det kan handla om storskaliga bakomliggande faktorer.

Ekonomisk betydelse

Karpfiskarna spelar numera, möjligen bortsett från braxen, en obetydlig roll i kosthållningen (Bonow & Svanberg 2013; Hornborg & Främberg 2020). Tidigare uppskattades de flesta arter i hushållningen, och i synnerhet mört och id fångades i stora mängder (Ekström 1832; Svanberg 2000). Den sistnämnda var föremål för kommersiellt fiske i Östersjön ännu i slutet av 1950-talet (Ståhlberg & Svanberg 2011).

Vimman har östlig utbredning i Europa och förekommer från Nederländerna och Sverige i väster till Kaspiska havet i öster. Den saknas i Danmark. I Ryssland är vimman fortfarande uppskattad som matfisk och fångas alltjämt i ansevära mängder. Kommersiellt fiske omnämns särskilt från Azovska sjön, Svarta havet och Kaspiska havet. Traditionellt har den saltats och torkats, numera säljs den också rökt. Torkad vimma äts hel som tilltugg till vodka (Ladiges & Vogt 1965). I södra Östersjöområdet (dåvarande Preussen) var den tidigare också föremål för fiske. Den togs, särskilt i Kuriska sjön på gränsen mellan Litauen och den ryska enklaven Kaliningrad, med nät och uppskattades stekt (Benecke 1881). Fortfarande fångas den i de baltiska staterna. Även i Finland fångades den tidigare i stor mängd vid Borgå och norr om Björneborg när den gick upp i älvarna för att leka. Fram till andra världskriget fiskades den aktivt under lektiden, bl.a. i Borgå å och Svartån. Den användes som saltfisk under vintern. Bestånden kollapsade på grund av vattenföroreningar, men restaurering av åarna pågår.

Fig. 6. Fångst av vimmor med håv i Strömsberg, utanför Borgå i Finland, maj 1926. Foto: Curt Segerstråhle, Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors (CC BY 4.0)

I Sverige har vimman förr fångats lokalt. Den fiskeintresserade prästen Carl Ulrik Ekström, som kände den från Mörkö skärgård i Södermanland, uppger att på de orter där vimman har sina lekplatser och ”således kan erhållas i mängd, ingår hon alltid uti den arbetande klassens tarfliga matredning”. Den fångades med särskilt tillverkade håvar. Ekström menar att han själv funnit den smakligast serverad stekt (Ekström 1831). Under lekvandringar kunde pojkar fånga vimman med händerna (Svanberg & Locker 2020). Curt Lindhè (1962) har ett fotografi på hur ynglingar fångade den i en å utanför Söderköping.

Omdömet om vimman som matfisk i äldre tid varierar. Johan Fischerström skriver 1785 att den fanns i Fyrisån och att den ”ser bättre ut än hon smakar”. Fiskeriinspektören Rudolf Lundberg menar att köttet ”är ej dåligt, men fisken är benig och föga värderad för bordet.” (Lundberg 1893).

Numera är vimman mest intressant som sportfisk, särskilt inom specimenmete (artinriktat mete efter större individer) och det som i Finland kallas fiskbongning, det vill säga att fånga så många arter som möjligt.

Att lägga pussel

Studiet av vimmans utbredning bör få större fokus, ef-

tersom den har en splittrad förekomst. Troligen finns den i vatten som vi ännu inte har kunskap om. Varför den inte finns i fler sjöar är intressant. I ett projekt i Örebro län 2021, för Länsstyrelsen Örebro, undersökte Carl-Johan om vimman kan finnas i Möckeln i Gullspångsälvens vattensystem. Arten ska ha fångats i provfisken, men ingen styrkt dokumentation finns. Under vimmans lektid undersöktes flera för vimman lämpliga lekvattendrag. Provfisken utfördes och intervjuer gjordes med fiskare. Ingen vimma hittades. Inga säkra slutsatser kunde dras gällande artens förekomst. Men det är inte omöjligt att arten funnits eller finns med tanke på Möckelns läge i den vattenbrygga som historiskt fanns mellan dagens Östersjön och Vänern. Rapporten lämnade flera förslag till fortsatta studier såsom provfisken med strandnot, eDNA och kameror som registrerar lekvandrande fisk (Månsson 2021).

Då vimman är en indikatorart och en god kandidat för karpfiskarna hoppas artikelförfattarna att det kommande åtgärdsprogrammet kan leda till ett större nationellt fokus. Det behövs fler åtgärder för vimman, vilka kan handla om biotopvård, vandringsvägar, ökad kunskap, bevarande av viktiga lekområden och ett högre skydd av viktiga strömvattenmiljöer.

Avslutningsvis kan vi konstatera att vi behöver mer uppgifter om vimmans förekomst för att kunna lägga pusslet om artens utbredning och känslighet. Har du som läsare uppgifter är du välkommen att höra av dig direkt till Carl-Johan, se adress nedan. ●

Referenser

- Aili, H. & Pietsch, T.W. 2020. Peter Artedi's Catalogue of the fishes of the Baltic Sea: an English translation with an introduction and commentary. – Zoological Journal of the Linnean Society 189: 975–997.
- Benecke, B. 1881. Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. Königsberg.
- Bonow, M. & Svanberg, I. 2013. Karpfiskarnas tillbakagång i svenskt kosthåll. I: Mat: essäer från aktuell livsmedelsforskning. Red. M. Bonow, P. Rytkönen & P. Wramner. Huddinge. Sid. 91–114.
- Cederström, C.G. 1910. Om insjöfisket och insjöfiskaren. Stockholm.
- Ekström, C.U. 1831. Fiskarne i Mörkö Skärgård. Kongl. Vetenskaps-Academiens Handlingar för år 1830, s. 143–204.
- Fischerström, J. 1785. Utkast til Beskrifning Om Mälaren. Stockholm.
- Hellquist, E. 1939. Svensk etymologisk ordbok. Lund.
- Hornborg, S. & Främberg, A. 2020. Carp (Cyprinidae) Fisheries in Swedish Lakes: A Combined Environmental Assessment Approach to Evaluate Data-limited Freshwater Fish Resources as Food. – Environmental Management 65: 232–242
- Kottelat, M. & Freyhof, J. 2007. Handbook of European freshwater fishes. Berlin.
- Kullander, S.O. m.fl. 2012. *Vimba vimba* vimma, sid. 148–149. – I: Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Strålfeniga fiskar. Actinopterygii. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- Ladiges, W. & Vogt, D. 1965. Die Süßwasserfische Europas bis zum Ural und Kaspischen Meer. Hamburg.
- Lilljeborg, W. 1891. Sveriges och Norges fiskar, vol. 3. Upsala.
- Lindhè, C. 1962. Mina sjöar. Stockholm.
- Linnaeus, C. 1747. Wästgöta Resa, på rikens högloflige ständers befallning förrättad år 1746. Stockholm.
- Linnaeus, C. 1761. Fauna Svecica. Stockholm.
- Lundberg, R. 1893. *Vimba*. – I: Nordisk familjebok vol. 17. Stockholm. Sid. 1067.
- Lundberg, R. 1899. Om svenska insjöfiskarnas utbredning (Meddelanden från Kongl. Landtbrukstyrelsen N:R 58). Stockholm.
- Lönnberg, E. 1907. De svenska ryggradsdjurens vetenskapliga namn. – Fauna och flora 2: 277–296.
- Lönnberg, E. 1913. Linnés föreläsningar öfver djurriket. Uppsala.
- Malm, A.W. 1877. Göteborgs och Bohusläns fauna. Göteborg.
- Månsson, C-J. 2012. *Vimmans (Vimba vimba)* inlandsbestånd. Länsstyrelsen i Östergötland, Rapport 2012:04.
- Månsson, C-J. 2018. Färnan – Min favoritfisk. Solvändan förlag.
- Månsson, C-J. 2019. Beskrivning av en av vimmans (nära hotad, NT) lekplatser i Ljungbyån, strax nedströms Kölby damm. Xxx?
- Månsson, C-J. 2021. Förekomst av vimma (*Vimba vimba*) i Möckeln och Skagern. C-J Natur. Är detta en bok?
- Nilsson, S. 1855. Skandinavisk fauna, vol. 4: Fiskarna. Lund.
- Roberg, L. 1951. Resa till Väddö 1712. Lychnos 1950–1951, s. 182–204.
- SAOB, Svenska Akademiens Ordbok, band 37. Lund 2017.
- Salvius, L. 1741. Beskrifning öfver Sverige, vol. 1. Om Upland. Stockholm.
- Saxén, R. 1895. Finska låneord i östsvenska dialekter. Helsingfors.
- SLU Artdatabanken 2020. Rödlistade arter i Sverige 2020. SLU, Uppsala.
- Ståhlberg, S. & Svanberg, I. 2011. Catching basking ide, *Leuciscus idus* (L.), in the Baltic Sea. Fishing and local knowledge in the Finnish and Swedish archipelagos. – Journal of Northern Studies 5(2): 87–104.
- Svanberg, I. 1983. Fisk och fiske i Karlskoga bergslag. Karlskoga bergslag 24: 103–111.
- Svanberg, I. 2000. Havsrättor, kuttluckor och rabboxar: folklig kunskap om fiskar i Norden. Stockholm.
- Svanberg I. 2006. »Då Aspen leker, stiger han upp här i Uppsala åen«: etnobiologiska noteringar om *Aspius aspius* (Linnaeus, 1758), Uppland: Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund, sid. 95–110.
- Svanberg, I. 2016. Kär fisk har många namn. – Språktidningen 5: 18–24.
- Svanberg, I. & Locker, A. 2020. Ethnoichthyology of freshwater fish in Europe: a review of vanishing traditional fisheries and their cultural significance in changing landscapes from the later medieval period with a focus on northern Europe. – Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 16, article 68.
- Teitt, J. 1894. Jakob Teitts klagomålsregister emot adeln i Finland år 1555–1556. Helsingfors.
- Wetterling, J.W. 1904. Anteckningar om fisket i Vänern. – Svensk Fiskeritidskrift 13: 118–119.
- Wiklund, J. & Ottosson, M. 2020. Sveriges sötvattensfiskar. Umeå.
-
- Carl-Johan Månsson, Fiskerikonstulent/biolog
E-post: cjnatur@gmail.com
- Ingvar Svanberg, Etnobiolog
E-post: ingvar.svanberg@ires.uu.se
-